मुंबाई इलाकानी भूगोळ.

(ગુજરાતના ઇતિહાસ સહિત.)

પ્રસિદ્ધ કરનાર

કેશવલાલ મનસુખભાઇ.
અને
મથુરદાસ બેહેચરદાસ.

આવૃત્તિ ૨ જી—પ્રત. ૨૧૦૦

અમદાવાદ
ઘીકાંટે 'યુનિયન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ' માં છાપી.

સંવત ૧૯૪૬. સને ૧૮૯૦

કીંમત સવા આનો.

શ્રી ૭

મુંબાઇ ઇલાકાની ભૂગોળ.

વાખ્યાઓ.

પ્રાંત—ભાષાના ભેદે કરીને કે કુદરતથી જુદા પડેલા જમીનના ભાગને પ્રાંત કહે છે.

જીલ્લો—એક કલેક્ટરના તાબાનો ખાલસા મુલક જેમાં ઘણા તાલુકા હોય છે તે.

સંસ્થાન—દેશી રાજાના રાજને સંસ્થાન કહે છે.

એજન્સી—ઘણાં સંસ્થાનોનો જથો જે પોલિટિકલ એજન્ટને સોંપેલો હોય છે તે.

બંદર—નદી અગર દરીઆ કાંઠે આવેલું શહેર કે જ્યાંથી ઘણો માલ આવ જા થતો હોય તે.

બેટ (દ્વીપ)—જમીનના જે ભાગની ચારે દિશાએ પાણી હોય તે.

દ્વીપકલ્પ—જમીનના જે ભાગની ત્રણ બાજુએ પાણી ને એક બાજુએ કોરી જમીન હોય તે.

ભૂશિર (કેપ)—જમીનની જે અણી લાંબી થઈ સમુદ્રમાં ગએલી હોય તે.

ડુંગર—જમીન ઉપર જે મોટા ટેકરા ઘણા લાંબા હોયતે.

પર્વત—ઊંચા ને મોટા ડુંગર હારબંધ હોય તે.

મહાસાગર—ખારા પાણીનો ઘણોજ મોટો ભાગ હોયતે.

સમુદ્ર કે દરીઓ—મહાસાગરથી નાનો ખારાપાણીનો ભાગ.

અખાત—સમુદ્રનો ફાંટો લાંબો થઇ જમીન ઉપર ગએલો હોય તે.

સરોવર—પાણીના જે ભાગની ચારેતરફ જમીન હોય તે.

નદી—મીઠા પાણીનો પ્રવાહ પર્વત અગર સરોવરમાંથી નીકળી ઢળતી જગામાં થઇ બીજી નદી અગર સમુદ્રને મળે છે તે.

નદીનું મૂળ—જે જગાએથી નદી નીકળે છે તે.

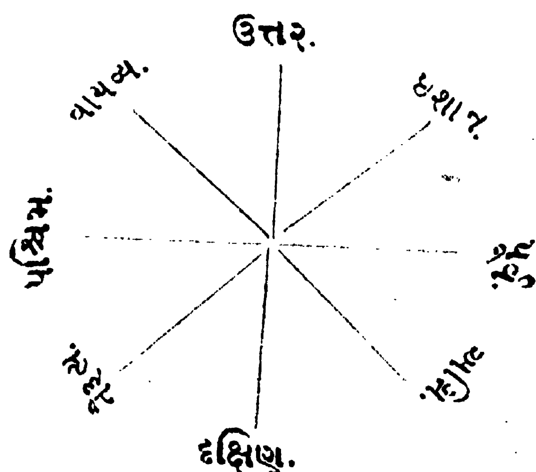
નદીનું મુખ—જે જગાએ નદી સમુદ્રને મળે છે તે.

સંગમ—એક નદી બીજી નદીને જે જગાએ મળે છે તે.

દિશાઓ.

જે દિશામાં સૂર્ય ઉગેછે તે **પૂર્વ દિશા;** અને જે દિશામાં સૂર્ય આથમે છે તે **પશ્ચિમ દિશા.** પૂર્વ દિશા ભણી મોં કરી ઉભા રહીએ તો ડાબા હાથ તરફ **ઉત્તર દિશા** અને જમણા હાથ તરફ **દક્ષિણ દિશા** આવેછે.

ટીકા—ખૂણા કઈ કઈ દિશાની વચ્ચે આવેછે તે નીચેના નકશાની દિશાઓ જણાવનાર નકશા ઉપરથી જણાશે.

મુંબાઈ ઇલાકાની ભૂગોળ.

ભાગ ૧ લો.

સામાન્ય વર્ણન.

હદ.

ઉત્તરે—બલુચિસ્તાન અને પંજાબ. **પૂર્વે**-રજપૂત સંસ્થાન, માળવા, મધ્યપ્રાંત નિજામનું રાજ્ય અને મદ્રાસ ઇલાકો. **દક્ષિણે**—મહિસૂરનું રાજ્ય અને મદ્રાસ ઈલાકો. **પશ્ચિમે** અરબી સમુદ્ર અને હાલા પર્વતની પેલીમેર બલુચિસ્તાન.

ભાગ—(૧) સિંધ, (૨) કચ્છ, (૩) ગુજરાત, (૪) મહારાષ્ટ્ર (દક્ષિણઅને કોંકણ) (૫) દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર ને ઉત્તરકાનડા.

પર્વતો—સંહ્યાદ્રી (પશ્ચિમઘાટ), સાતપૂડા, પાવાગઢ, આરાસુર, આબુ શેત્રુંજો, ગીર, ગીરનાર ને હાલા.

સમુદ્ર—અરબી. **અખાત**—કચ્છનો ને ખંભાતનો.

કચ્છના રણને મળનારી નદીઓ—બનાસ, સરસ્વતી, ફુલકુ, મચ્છુ ને આજી.

અરબીસમુદ્રનેમળનારીનદીઓ-સિંધુ,ભાદર,નેતાપી.

ખંભાતના અખાતને મળનારી—સાબરમતી, મહી, ઢાઢર, કીમ, નર્મદા, શેત્રુંજી અને શુકભાદર.

બંગાળીઉપસાગરને મળનારી-ગોદાવરી અને કૃષ્ણા.

સાબરમતીને-વાત્રક, ભોગાવો, હાથમતી ને ખારીમળેછે.

વાત્રકને—મેશ્વો, શેઢી, ને માજુમ મળે છે.

શેઢીને—મહોર અને લુણી મળે છે.

નર્મદાને—ઉમરાવતી અને ઓર મળે છે.

તાપીને—પૂર્ણા, પાંજારા, અને ગીરણા મળે છે.

ભીમાને—સીના, નીરા અને મૂળા મુઠા મળે છે.

કૃષ્ણાને—ભીમા, પંચગંગા, ઘટપ્રભા, મલપ્રભા, અને વારણા મળે છે.

નદીઓ વિશે હકીકત.

૧ **સિંધુ**—હિમાલયમાંથી નીકળી અરબી સમુદ્રને મળેછે. એને કાંઠે-મિથનકોટ, સક્કર, બક્કર, રોરી, હૈદ્રાબાદ, કોટ્રી, ઠઠ્ઠા, મીઆંણી, અને કરાંચી છે.

૨ **ભાદર**—મદાવનના ડુંગરમાંથી નીકળીને અરબી સમુદ્રને મળે છે. એને કાંઠે-જસદણ, જેતપુર, ધોરાજી અને નવીબંદર છે.

૩ **બનાસ**—શિરોહીના ડુંગરમાંથી નીકળી કચ્છના રણને મળે છે. એને કાંઠે-ડીસા અને પાલણપુર છે.

૪ **સરસ્વતી**—શિરોઈના ડુંગરમાંથી નીકળી કચ્છના રણને મળે છે. એને કાંઠે દાંતા, સિદ્ધપૂર, અને પાટણ છે.

૫ **મચ્છુ**—ચોટીલાના ડુંગરમાંથી નીકળી કચ્છના રણને મળે છે એને કાંઠે-વાંકાનેર, મોરબી ને માળીઆ છે.

૬ **શેત્રુંજી**—ગીર પર્વતમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. એને કાંઠે-ધારી. પાલીટાણા, ને તળાજા છે.

૭ **સાબરમતી**—મેવાડના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળેછે. એને કાંઠે અમદાવાદ, સાદ્રા, ને પેથાપુરછે.

૮ **મહી**—માળવાના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના

અખાતને મળે છે. એને કાંઠે-પાલી, લૂણાવાડા ને ખંભાતછે.

૯ **ઢાઢર**---રેવાકાંઠાના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. એને કાંઠે ટંકારી બંદર છે.

૧૦ **નર્મદા**—સાતપુડા પર્વતમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. એને કાંઠે-ચાણોદ કન્યાળી, નાંદોદ, શીનોર, અને ભરૂચ છે.

૧૧ **તાપી**—સાતપૂડા પર્વતમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે, એને કાંઠે-માંડવી, સુરત, અને રાંદેર છે.

૧૨ **ગોદાવરી**—નાશિક પાસેના સંહ્યાદ્રી પર્વતમાંથી નીકળી બંગાળી ઉપસાગરને મળેછે એને કાંઠે નાશિકનેત્રંબક છે.

૧૩ **ભીમા**—સંહ્યાદ્રી પર્વતમાંથી નીકળી કૃષ્ણાને મળે છે. એને કાંઠે-પંઢરપુર છે.

૧૪ **કૃષ્ણા**--સંહ્યાદ્રી પર્વતમાંથી નીકળી બંગાળી ઉપસાગરને મળે છે એને કાંઠે-સતારા, સાંગલી, મીરજ, અને કરૂંદવાડ છે.

૧૫ **નીરા**—સંહ્યાદ્રી પર્વતમાંથી નીકળી ભીમાને મળેછે. એને કાંઠે-ભોર, અને ફલટન છે.

ભૂશિરો—રાસમુરારી (કરાંચી પાસે), જગતપોઇંટ (દ્વારકાં પાસે), દીવ ને કેપરામાસ (ગોવાની દક્ષિણે.)

બેટ—બેટ (દ્વારકાં પાસે), ગોપનાથ, પીરમ, મુંબાઇ, વસાઈ, ધારાપુરી, ને સાષ્ટી.

દ્વીપકલ્પ—કાઠીયાવાડ.

હવાખાવાની જગાઓ--માંથેરાઇન (મુંબાઈ પાસે),

આબુ, (ગુજરાતની ઉત્તરમાં) તથા ખંઢાલા, પુરંધર વિગેરે સંહ્યાદ્રિ પર્વતમાં.

છાવણીઓ—ભૂજ, રાજકોટ, અમદાવાદ, ડીસા, વડોદ્રા, મુંબાઇ, પુના વીગેરે.

દેશીરાજ.

સિંધમાં—ખૈરપુરનું. **કચ્છનું** (ભૂજ) **ગુજરાતમાં**—ગાયકવાડનું, ખંભાતનું કાઠીયાવાડનું (જુનાગઢ, નવાનગર, ધ્રાંગદ્રા, ભાવનગર, ઈ.) પાલણપુર, ઇડર, નાંદોદ, દેવગઢ બારીયા, લૂણાવાડા નેવાંસદાનું **મહારાષ્ટ્રમાં**—પેંઠ, જવાર, સાવંતવાડી, ભોર, અકલકોટ, કોલ્હાપુર, સાંગલી સાવનુર. **પોર્ટુગીઝનાં સંસ્થાન**—દીવ, દમણ, ગોવા. એ પરદેશી સંસ્થાન સ્વતંત્ર છે.

હબશીનાં સંસ્થાન—જાફરાબાદ, ને જંજીરા. એમને ખંડણી આપવી પડતી નથી.

મોટાં બંદર—મુંબાઈ, કરાંચી ને કારવાડ.

નાનાં બંદર—માંડવી પોરબંદર, જાફરાબાદ, ઘોઘા, ભાવનગર, ખંભાત, ભરૂચ, સુરત, વલસાડ, દમણ, રત્નાગિરિ; વિજયદુર્ગ, ગોવા, ને હોનાવર.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં—દ્વારકાં, સોમનાથ, ડાકોર, અંબાજી, બહુચરાજી, સિદ્ધપુર, સામળાજી, ખેડબ્રહ્મા, રેવાજી (ચાણોદ કન્યાળી પાસે.) નાશિક, પંઢરપુર, ને વડતાલ એ હિંદુનાં. ગીરનાર, આબુ, ને પાલીતાણાએ શ્રાવકનાં અને ઉદવાડા એ પારશીનું.

પેદાશ—ઘઉં, બાજરી, જુવાર, કઠોળ, કપાસ, શેરડી

તંબાકુ, અફીણુ, ગળી, ગુંદ, ઉન અને ઇમારતી લાકડાં વીગેરે.

આયાતમાલ—સુતર, સુતરાઉને ઊનનાં લુગડાં, લોઢું, તાંબુ, ને ફરનીચર. વિલાયત વિગેરે દેશોમાંથી આવે છે.

બીજી હકીકત—આ ઇલાકાની રાજધાનીનું શહેર મુંબાઈ છે. તેમાં ગવર્નર રહે છે. તે ઈ. સ. ૧૬૬૧ માં અંગ્રેજ સરકારને પોર્ટુગીઝ સરકારની પાસેથી પહેરામણીમાં મળ્યું છે. એમાં આઠ લાખ માણસની વસ્તી છે. અને દુનિયાંનાં મોટાં બંદરોમાંનું એ એક છે. લોકો ઘણા પૈસાદાર ને ઊદ્યોગી છે.

કચ્છના અખાતમાં નવાનગર પાસે મોતી પાકે છે.

ભાગ ૨ જો.

પ્રાંતવાર વર્ણન.

૧ સિંધ.

સીમા- ઊત્તરે બલૂચિસ્તાન અને પંજાબ પૂર્વે-જેસલમીરનું રણ ને રજપૂત સંસ્થાન; દક્ષિણે-કચ્છનું રણ અને અરબી સમુદ્ર; પશ્ચિમે-હાલા પર્વતની પેલીમેર બલૂચિસ્તાન.

નદીઓ—સિંધુ અને તેની નેહેરો—આ નદીનું મૂળ હિમાલયમાં હોવાથી ઊનાળામાં પણ તેમાં પૂર આવે છે. કેમકે હિમાલય ઉપરનો બરફ ઓગળે છે.

પર્વત—હાલા. **સરોવર**—મંચર.

રણ—થરપારકર એમાં પાણીની તંગીછે.

ભૂશિર—રાસમુરારી. **બંદર**—કરાંચી ને શાહબંદર.

જાત્રાનું ઠેકાણું-હિંગલાજ એ કરાંચીની પશ્ચિમે આવેલુંછે.

લોકને ભાષા—એ પ્રાંતમાં ઘણી વસ્તી મુસલમાનોની છે. અને સિંધી અને બલૂચી ભાષા બોલાય છે.

પ્રાપ્તી—સને ૧૮૪૩ માં સિંધના અમીરો પાસેથી એ પ્રાંત અંગ્રેજ સરકારે જીતી લીધો તેમના તરફના મુખ્ય અધિકારીને કમીશનર કહે છે.

	ભાગ.	મુખ્ય શહેર.
અંગ્રેજી મુલક	૧ સિંધનો ઉપલો સરહદનો મૂલક.	**જેકબાબાદ.**
	૨ શિકારપુર જીલ્લો.	**શિકારપુર**, સક્કર, લાર્ખાના, ને રોરી.
	૩ હૈદરાબાદ જીલ્લો.	**હૈદરાબાદ.**
	૪ કરાંચી જીલ્લો.	**કરાંચી**,કોટ્રી,ઠઠ્ઠા,શાહબંદર.
	૫ થરપારકર.	**ઉમરકોટ.**
૬	ખૈરપુર સંસ્થાન (દેશીરાજ્ય,)	**ખૈરપુર.**

શાહેરોની હકીકત.

હૈદરાબાદ—એ સિંધુના કાંઠા પર છે. શેત્રંજી, રેશમીને સુતરાઉ કાપડ, માટીનાં વાસણ ને ચામડાની વસ્તુને માટે વખણાય છે.

કરાંચી—સિંધ અને પંજાબના વેપારનું મોટું બંદરછે. એમાં સુતરાઉ કાપડ, માટીનાં વાસણ, ને કામળા બને છે.

સક્કર—સિંધુના કાંઠાપર બોલનઘાટ સાથે વેપારનું મથકછે.

ઉમરકોટ—થરપારકરનું મુખ્ય શહેર એમાં પો. ટી. સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ રહેછે. તથા અકબર બાદશાહ જન્મ્યો હતો.

ખૈરપુર—એ દેશીરાજ મીરઅલી મુરાદના તાબામાં છે.

જેકુબાબાદ—એમાં પો. ટી. સુ. ટેન્ડેન્ટ રહેછે.

૨ કચ્છ.

સીમા—ઊત્તરે અને પૂર્વે-રણ; દક્ષિણમાં કચ્છનો અખાત; અને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર.

પર્વત—એમાં ડુંગરની ત્રણ મુખ્ય હારો છે. ૧ ઉતરધાર એમાં કાળો ૨ મધ્યધાર એમાં ધીણોધર, ૩ ચાડવા.

નદીઓમાં—નાગમથી, રૂકમાવતી, અને ખારી એ ત્રણ વહેળા જાણવા લાયક છે.

ભાગ—એમાં ૧૬ પ્રગણાં છે. પાવર, મિઆણી, બન્ની, પચ્છમ, ખડિર, પ્રાંથળ, વાગડ, અંજારચોવીશી, ભુવડચોવીશી, હાલાચોવીશી, કાંઠી, મોડાસા, અબડાસા, કંડ, ગરડો ને માક.

શહેર.

ભૂજ—રાજધાનીનું શહેર-રાવશ્રી ખેંગારજીએ સ.૧૬૦૫ માં બંધાવ્યું. ત્યાંના રાજા જાડેજા રજપૂત છે. ત્યાંનુ સોના રૂપાનું તથા ભરત કામ વખણાય છે પોલીટીકલ એજન્ટ એમાં રહે છે.

માંડવી—એ મોટામાં મોટું બંદર બીજા નંબરનું શહેર છે. ત્યાં દીવાદાંડી છે.

એ સિવાય—અંજાર, રાપર, અધોઇ ને કંથકોટ વગેરે કસ્બા જાણવા લાયક છે.

બંદરો—માંડવી, લખપત, જખૌ, મુદ્રા, અને તુણા વીગેરે.

વિશેષ હકીકત—આ પ્રાંતમાં સુરોખાર, ફટકડી, અને

કાયલાની ખાણો છે. કચ્છી ઘોડા વખણાય છે. અને સોના રૂપાની કારીગરીની વસ્તુઓ અંગ્રેજ લોકો પણ પસંદ કરેછે.

---

૩ મહારાષ્ટ્ર.

સંહ્યાદ્રિ પર્વત વચ્ચે આવવાથી દક્ષિણ અને કોકણ એવા બે ભાગ એના થાયછે.

અ દક્ષિણ.

સીમા—ઉત્તરે-સાતપૂડા; પૂર્વે-મધ્યપ્રાંતો ને નિજામનું રાજ્ય; દક્ષિણે દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર; પશ્ચિમે સંહ્યાદ્રિ પર્વતને ગૂજરાતનો ભાગ.

પર્વત—સંહ્યાદ્રી, ને સાતપૂડા.

નદીઓ—તાપી, ગોદાવરી, ભીમા, કૃષ્ણા, સીના, નીરા, મુળામુઠા, ગીરણા, પાંજરા ને વારણા.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં—નાશિક, ત્રંબક, ને પંઢરપુર.

હવા ખાવાની જગાઓ-મહાબળેશ્વર, માથેરાન,ને ખંડાલા

ઉત્તર ભાગ (જીલ્લા.)

ભાગ.	મુખ્ય શાહેર.
૧ ખાનદેશ જીલ્લો. ...	**ધુળિઆ**, માલેગામ, નંદુબાર.
૨ નાશિક જીલ્લો.	**નાશિક**; ત્રંબક.
૩ અહમદનગર જીલ્લો....	**અહમદનગર.**
૪ પુણા જીલ્લો.	**પુણા.**
૫ સતારા જીલ્લો.... ...	**સતારા.**
૬ સોલાપુર જીલ્લો ...	**સોલાપુર**, પંઢરપુર

દેશીરાજ્ય.

૭	ખાનદેશ એજન્સી......	ડાંગ, સલગણુ, ને મેવાસી પ્રગણાં. એવા ત્રણ ભાગ છે.
૮	પેંઠ સંસ્થાન	પેંઠ.
૯	અક્કલકોટ સંસ્થાન ...	અક્કલકોટ.
૧૦	સતારા જાગીર.	ભોર, ફલટન, ઔંદનેજત

શહેરો વિશે હકીકત.

ધુળિઆ—પાંજરા નદી ઉપર ખાનદેશનું મુખ્ય શહેરછે.

માલેગામ—ગીરણા નદી ઉપર છે.

નાશિકને ત્રંબક—ગોદાવરીના કાંઠાપર જાત્રાનાં ઠેકાણાંછે.

અહમદનગર—સીના નદી ઉપર કિલ્લો છે. આગળ મુસલમાની રાજ્યની રાજધાની હતું.

પુણા—મુળામુઠા નદી ઉપર પેશ્વાની રાજધાનીનું શહેર હાલ મુંબાઈનો ગવર્નર ચોમાસામાં એ શહેરમાં રહેછે. તથા કાગળ બનાવવાનું કારખાનું ચાલે છે.

સતારા—એ શહેરમાં પહેલાં શિવાજીના વંશજો રાજ કરતા હતા.

સોલાપુર—હૈદરાબાદ સાથેના વપારનું મથક છે.

પઢંરપુર—ભીમા નદી ઉપર, તેમાં વિઠ્ઠલનાથજીનું દેરૂં છે. ત્યાં જાત્રા ભરાય છે.

નિકાશ—અનાજ, રૂ, શણ, શેરડી, તંમાકુ, ઇમારતી લાકડાં, મધ, મહુડાં, લાખ, ને સુરોખાર,

૨ કોકણ.

સીમા—ઉત્તરે ગૂજરાત; પૂર્વે સંહ્યાદ્રી પર્વત; દક્ષિણે

ગોવાનું રાજ્ય; પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર.

પર્વત—સંઘાદ્રી, **સમુદ્ર**—અરબી.

બંદર—મુંબાઈ, રત્નાગીરી. **બેટ**—સાષ્ટી, મુંબાઈ, ધારાપુરી, ને વસાઇ.

	ભાગ.	**મુખ્ય શહેર.**
અંગ્રેજી મુલક (જીલ્લો)	૧ થાણા જીલ્લો.. ...	**થાણા**, વાંદરા, કલ્યાણ.
	મુંબાઈ બેટ (જીલ્લો છે)	**મુંબાઈ.**
	૨ કોલાબા જીલ્લો. ...	**અલીબાગ.**
	૩ રત્નાગીરી જીલ્લો. ...	**રત્નાગીરી.**
દેશીરાજ્ય.	૪ જવાર સંસ્થાન. ...	**જવાર.**
	૫ જંજીરા સંસ્થાન. ...	**જંજીરા.** ને જાફરાબાદ (કાઠિયાવાડમાં)
	૬ સાવંતવાડી સંસ્થાન.	**સાવંતવાડી.**

શહેરો વિશે હકીકત.

થાણા—એ શહેર સાષ્ટી બેટમાં છે.

કલ્યાણ—એ શહેર આગળ મુંબાઈથી જનારી રેલવેના બે ફાંટા પડી એક નાશીક થઈ અલાહાબાદ ને કલકત્તા ભણી જાય છે. ને બીજો પુના તથા સોલાપુર થઇને મદ્રાસ જાય છે.

મુંબાઈ—એ આ ઈલાકાની રાજધાનીનું શહેર છે તેમાં ગવર્નર રહે છે. એ બેટને જુદો જીલ્લો ગણે છે.

એ સિવાય—સાવંતવાડી એ મરેઠાનું, અને જંજીરાએ હબશીનું દેશીરાજ્યમાં શહેર છે.

મુખ્ય પેદાશ—ચોખા, નાગલી, નાળીએર, સોપારી, મીઠું અને હરડાંની છે.

૪ દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર ને ઊતરકાનડા.

સીમા—ઉતરે મહારાષ્ટ્ર, પૂર્વે નિજામનું રાજ્ય ને મદ્રાસ ઇલાકો; દક્ષિણે—મહિસુર, ને મદ્રાસ. પશ્ચિમે—અરબી સમુદ્ર, ગોવા, ને કોકણ.

પર્વત—સંહ્યાદ્રિ.

નદીઓ—ભીમા, કૃષ્ણા, ઘટપ્રભા, મલપ્રભા, પંચગંગા, તુંગભદ્રા, વર્ધા, ને વારણા.

બંદર—કારવાડ, કુંપટે ને હોનાવર.

	ભાગ.	મુખ્ય શહેર.
અંગ્રેજી મુલક (જીલ્લા)	૧ કલાદગી જીલ્લો. ...	કલાદગી, બાલકોટ, વિજાપુર.
	૨ બેલગામ જીલ્લો. ...	બેલગામ.
	૩ ધારવાડ જીલ્લો. ...	ધારવાડ ને હુબળી.
	૪ ઉત્તરકાનડા જીલ્લો.	કારવાડ, કુંપટે ને હોનાવર.
દેશીરાજ્યો	૫ કોલાપુર સંસ્થાન. ...	કોલાપુર.
	૬ સાવનુર સંસ્થાન. ...	સાવનુર.
	૭ દક્ષિણ મરેઠા જાગીર.	સાંગલી, મીરજ, જમખંડી, કુરૂંદવાડ, મુંધોળ, ને રામદુર્ગ.

શહેરો વિશે હકીકત.

બાલકોટ—વેપારનું મથક છે.

વિજાપુર—આગળ મુસલમાની રાજની રાજધાનીનું શહેર હતું.

હુબળી—સુતરાઊ ને ઊનના કાપડને માટે પ્રખ્યાત છે.

કારવાડ—એ આ ઇલાકામાં ત્રીજા નંબરનું મોટું બંદર છે.

કોલ્હાપુર—એમાં શિવાજીના વંશની શાખાનું રાજ્ય છે.

મીરજ—સારંગી અને તંબુરા સારા બને છે.

મંગળવાડા—એ પંઢરપુર પાસે ભીમા નદીના કાંઠાપર સાંગલી સંસ્થાનનું શહેર છે.

શિરહતી—એ તુંગભદ્રાને કાંઠે સાંગલી સંસ્થાનનું બીજું શહેર છે.

પેદાશ—અનાજ, રૂ, ઇમારતી લાકડાં અને ધાતુનો સામાન.

૫ ગુજરાત.

સીમા—ઉત્તરે કચ્છનું રણને શિરોઈ; પૂર્વે-માળવા ને ખાનદેશ; દક્ષિણે થાણા જીલ્લો ને અરબી સમુદ્ર; પશ્ચિમે કચ્છનું અખાત ને અરબી સમુદ્ર.

પર્વત—રાજપીંપળા, પાવાગઢ, આરાસુર, આબુ, શિરોઇના ડુંગર, ચોટીલા, શેત્રુંજો, ગીરી, ગીરનાર અને બરડો.

નદીઓ—બનાસ, સરસ્વતી, મચ્છુ, આજી, ભાદર, શેત્રુંજી, સાબરમતી, મહી, ઢાઢર, નર્મદા, કીમ, તાપી, મીંઢોળા, પૂર્ણા, અંબિકા, પાર, કોલક, ને દમણગંગા.

ભૂશિર—જગતપોઈંટ ને દીવ. **દ્વીપકલ્પ**—કાઠીઆવાડ.

અખાત—કચ્છ અને ખંભાતનો. **સમુદ્ર**—અરબી.

બંદરો—નવાનગર, પોરબંદર, માંગરોળ, વેરાવળ, દીવ, જાફરાબાદ, મહુવા, ઘોઘા, ભાવનગર, ધોલેરા, ખંભાત, ભરૂચ, સુરત, વલસાડ, ને દમણ.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં—દ્વારકાં, ડાકોર, અંબાજી, બહુચરાજી, શામળાજી, સિદ્ધપુર, ચાણોદ, શુકલતીર્થ, પ્રભાસપાટણ, વડ-

તાલ, કાળકા, પાલીતાણા. ને ઊદવાડા પારસીનું.

પેદાશ—અનાજ, રૂ, તંબાકુ, ગળી, કસુંબી, મેવો, મહુડાં, વીગેરે—

	ભાગ.	મુખ્ય શહેર.
અંગ્રેજી મુલક (જીલ્લા)	૧ સુરત જીલ્લો. ...	**સુરત**, ને રાંદેર.
	૨ ભરૂચ જીલ્લો. ...	**ભરૂચ**, જંબુસર.
	૩ ખેડા જીલ્લો. ...	**ખેડા**, નડીયાદ.
	૪ પંચમહાલ. ...	**ગોધરા**, દાહોદ.
	૫ અમદાવાદ જીલ્લો.	**અમદાવાદ**, વિરમગામ.
દેશીરાજ્યો	૬ ગાયકવાડનો મુલક,	**વડોદરા**, ડભોઈ, પાટણ.
	૭ ખંભાત સંસ્થાન.	**ખંભાત**,
	૮ કાઠીયાવાડ એજન્સી.	**રાજકોટ**, નવાનગર ભાવનગર, ધાંગધ્રા, જુનાગઢ.
	૯ પાલણપુર એજન્સી.	**પાલણપુર**,ડીસા,રાધનપુર,
	૧૦ મહિકાંઠા એજન્સી.	**સાદ્રા**, ને ઈડર.
	૧૧ રેવાકાંઠા એજન્સી.	**નાંદોદ**,બારીયા,લૂણાવાડા.
	૧૨ પંચમહાલ એજન્સી.	**નારૂકોટ**.
	૧૩ સુરત એજન્સી ...	વાંસદા, ધર્મપુર, સચીન.

શહેરો વિશે હકીકત.

અમદાવાદ—એ ગૂજરાતની રાજધાનીનું શહેર. સાબરમતીના કાંઠાંપર છે, એમાં રેશમી તથા કસબી કાપડ બનેછે તથા વરાળયંત્રથી કાપડ વણુવાનાં કારખાનાં છે.

સુરત—તાપીના કાંઠા ઉપર અસલ નામીચું બંદર હતું.

ને અંગ્રેજોએ પહેલાં ત્યાં કોઠી કરી હતી.

ભરૂચ—નર્મદાના કાંઠા ઉપર જુનું શહેર છે.

વડોદરા—એ વિશ્વામિત્રીના કાંઠાપર ગાયકવાડની રાજધાનીનું શહેર છે.

પાટણ—સરસ્વતીના કાંઠા પર આગળ રજપૂત રાજ્યની રાજધાની હતી. તે હાલ ગાયકવાડના તાબામાં છે. ત્યાંની સૂડીયોને માટીનાં વાસણ વખણાય છે.

નડીયાદ—ખેડા જીલ્લામાં પહેલા નંબરનું વેપારનું મથક છે ત્યાંથી તંબાકુ ઘણી ચડેછે.

રાંદેર—તાપીના કાંઠા પર મોટો કસ્બો છે.

કપડવણજ—એ ખેડા જીલ્લાની ઉત્તરે છે એમાં કાચ ને સાબુ બનાવવાનાં કારખાનાં છે.

ગોધરા—એ પંચમહાલનું મોટું શહેર છે. ત્યાંથી વસાણાં તથા ઈમારતી લાકડાં વીગેરે માલ દેશાવર જાયછે.

ખંભાત—એ મહી નદીના મુખ આગળ જુનું શહેર છે તેમાં નવાબ રહેછે.

ભાગ ૩ જો.

ગુજરાતનુ વિશેષ વર્ણન.

૧ સુરત જીલ્લો.

આ જીલ્લો ગુજરાતની છેક દક્ષિણે કીમ અને દમણગંગા દીઓની વચ્ચે આવેલો છે.

પર્વત—પારનેરા ને ડુંગરી.

નદીઓ—૧ તાપી, ૨ કીમ, ૩ મીંઢોળા, ૪ પૂર્ણા, ૫ અંબિકા, ૬ પાર, ૭ કોલક, ને ૮ દમણગંગા.

તાલુકા.	**મોટાં ગામ.**
૧ પારડી.	... પારડી, બગવાડા, કુંતા, ઊદવાડા, કોલક ને ઉમરસાડી. ઈ.
૨ વલસાડ,	... વલસાડ, છરવાડા, ભદેલી, માલવેણ, ઊંડાચ, બીધરી, કોસંબા ને હરીઆ. ઈ.
૩ ચીકલી.	... ચીકલી, દેગામ, ખેરગામ, આલીપોર. ઇ.
૪ જલાલપોર.	... જલાલપોર, અબ્રામા, અમલસાડ, કછોલી, આટ, ખરસાડ, અષ્ટગામ, પનાર. ઇ.
૫ બારડોલી	... બારડોલી, કડોદ, સરભોણ, વાલોડ, મોતા, વરાડ, બુહારી, દેગામ, વાંકાનેર, કવાસ. ઈ.
૬ માંડવી.	... માંડવી, બહુધાન, તડકેશ્વર, ધંટોલી: ઈ.
૭ ચોર્યાશી.	... સુરત, રાંદેર, કતારગામ, ભાઠા, કુંભારીયાં, ઉમરા. ઇ.
૮ ઓરપાડ	... ઓરપાડ, કુડસદ, ભગવાદાંડી, અડાજણ, સુંહાલી, અમરોલી, કોસાડ, વરાછા. ઈ.

૨ ભરૂચ જીલ્લો.

આ જીલ્લો મહી અને કીમ નદીઓની વચ્ચે આવેલોછે, એના–પૂર્વ ભાગને કાનમ ને પશ્ચિમ ભાગને બારાં કહે છે. કાનમમાં રૂ સારૂં થાયછે.

નદીઓ—મહી, ઢાઢર, નર્મદા, ને કીમ.

જાત્રાનું ઠેકાણું—શુકલતીર્થ.

તાલુકા.	મોટાં ગામ.
૧ અંકલેશ્વર	...અંકલેશ્વર, હાંસોટ, દીવા, ઈલાવ, કતપુર, માંડવા, બુજુર્ગ, સીસોદરા. ઇ.
૨ ભરૂચ	...ભરૂચ, શુક્લતીર્થ, ઝાડેશ્વર, નિકોરા, ઝણોર, ટંકારીયા, પારખેત, અમલેશ્વર. ઈ.
૩ વાગરા	...વાગરા, દેહેજ, ગંધાર, વિલાયત, લખીગામ.ઈ.
૪ આમોદ	...આમોદ, કેરવાડા, માતર, સરભોણ, ઇખર, રોજાટંકારીઆ. ઇ.
૫ જંબુસર	...જંબુસર, ટંકારીઆ, ગજેરા, કાવી, સારોદ. વેડચ, ને દેગામ,

૩ ખેડા જીલ્લો.

આ જીલ્લો મહી નદી અને અમદાવાદ જીલ્લાની વચ્ચે આવેલો છે એના કેટલાક ભાગને **ચરોતર** કહેછે. તેમાં તંબાકુ સારો થાયછે.

નદીઓ—મહી, વાત્રક, શેઢી, મેશ્વો, મહોર, ને ખારી.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં—ડાકોર, ને વડતાલ.

તાલુકા.	મોટાં ગામ.
૧ કપડવણજ	...કપડવણજ, કઠલાલ, આંત્રોલી, તોરણા, છીપડી ને લસુંદ્રા. ઈ.
૨ ઠાસરા	...ઠાસરા, ડાકોર, જનોડ, પડાળ, ને કાલસર.
૩ નડીઆદ	...નડીઆદ, મહુધા, અલીણા, ચુણેલ, ઉતરસંડા, ચકલાશી, ડભાણ, નરસંડા, વડતાલ ને મોહલેલ.
૪ મેહેમદાવાદ	...મેહેમદાવાદ, ખેડા, સિહુન, મહીજ, કનીજ, સરસવણી ને રૂદેણ. ઈ.

૫ માતર ...માતર, રઢુ, લીંબાશી, ને ત્રાજ.

૬ આણુંદ ...આણુંદ,ઉમરેઠ,નાપાડ, કરમસદ,ઓડ, સારસા, સામરખા, બોરીઆવી, વાસદ,થામણા, ચીખોદ્રા, સંડળપુર.

૭ બોરસદ ...બોરસદ, આંકલાવ, ભેટાશી, વીરસદ, દેવાણ, અલારસા, રાસ,દાવોલ, સુણાવ, પાપળાવ.ઇ.

વિશેષ હકીકત—લસુંદ્રામાં ઊનાપાણીના કુંડ છે ને કપડવણજમાં કાચ ને સાબુ બનેછે.

૪ પંચમહાલ.

આ જીલ્લો રેવાકાંઠા એજન્સીમાં બારીયાની પૂર્વે તથા પશ્ચિમે આવેલોછે. આંના કલેકટરને ગવર્નરનો એજંટ કહેછે.

નદી—મહી. **પર્વત**—પાવાગઢ (એમાં કાલીકાનું દેરૂં છે.)

તાલુકા.	મુખ્ય ગામ.
૧ ગોધરા	ગોધરા ને શહેરા.
૨ કાલોલ	કાલોલ, હાલોલ, વેજલપુર.
૩ દાહોદ	દાહોદ ને ઝાલોદ.

વિશેષ હકીકત—આ જીલ્લો આગળ સિંધીઆના તાબામાં હતો તે વખત ગોધરા, હાલોલ, કાલોલ, દાહોદ, ને ઝાલોદ એ પાંચ પ્રગણાં હતાં તેથી તેને પંચમહાલ કહેછે. ગોધરા પાસે ઊના પાણીના કુંડ છે.

૫ અમદાવાદ જીલ્લો.

આ જીલ્લો વિસ્તારમાં ઘણો મોટો અને તાલુકા એક જેવે નથી,

નદીઓ—સાબરમતી, હાથમતી, વાત્રક, મેશ્વો, માજુમ, ખારી, ભાદર, રહોર, ગોમા, નીલકા, ને ઊતાવળી.

તળાવ—નળ સરોવર ખારૂંછે. મુનસર ને ગંગાસર (વિરમગામમાં). મલાવ (ધોળકામાં). કાંકરીઊ, ચંડોલા, ને મલેકસાબાનું (અમદાવાદ પાસે).

તાલુકા.	**મોટાં ગામ.**
૧ પ્રાંતીજ	...પ્રાંતીજ, મોડાસા, હરસોલ, ઓરણ, ગાબટ, ધનસુરા, ચોઇલા, દેમાઈ. ઈ.
૨ વિરમગામ	...વિરમગામ, પાટડી, માંડલ, દેત્રોજ, ઓગાણ, ગોરૈયા, રામપુરા, સીતાપુર.
૩ ધોલકા	...ધોલકા, બાવળા, કોઠ, ગાંગડ, ચલોડા, બદરખા, સરોડા, ને વૌઠા. ઇ.
૪ દસક્રોઈ	...અમદાવાદ, ઊંવારસદ, નરોડા, કુહા, વટવા, બારેજા, જેતલપુર. ઈ.
૫ ધંધુકા	...ધંધુકા, ધોલેરા, બરવાળા, રાણપુર, ખસ, ગાંફ, ભીમનાથ. ઇ.
૬ સાણંદ	...સાણંદ, સરખેજ, કાસંદ્રા, વીસલપુર, ગોધાવી, ચોરવડોદરા, મોડાસર. ઇ.
૭ ધોધા	...ધોધા, વાળુકડ, કમળેજ ઇ.

વિશેષ હકીકત— પાટડી પાસે વરાગડું મીઠું થાયછે. વૌઠા ને ભીમનાથમાં જાત્રા ભરાયછે.

૬ કાઠિયાવાડ એજન્સી.

એ ગુજરાતના પશ્ચિમ ભાગમાંછે એતે સોરઠ **પણ** કહેછે.

પર્વત—ચોટીલા, વાલાકગીર, શેત્રુંજો, ગીર, ગિરનાર, ને બરડો.

નદીઓ—બાદર, શેત્રુંજી, મચ્છુ, ઓઝાત, આજી ને ફૂલકુ વિગેરે.

બંદર—ભાવનગર, મહુવા, જાફરાબાદ, દીવ, વેરાવળ, માંગરોળ,નવીબંદર, પોરબંદર,દ્વારકાં, નવાનગર, ને જોડીઆ.

અધિકારી—પોલિટિકલએજન્ટ—રાજકોટમાં રહેછે.

જાત્રાનાંઠેકાણાં—દ્વારકાં, સોમનાથ, ગિરનાર, પાલીતાણું ને ગઢડા.

ભાગ.	આ.પોલિટિકલની કચેરી.	પહેલાવર્ગનુંરાજ્ય.
૧ **ઝાલાવાડ** (ઉત્તરમાં)	વઢવાણ.	ધાંગદ્રુ.
૨ **ગોહીલવાડ** (પૂર્વમાં)	સોનગઢ.	ભાવનગર.
૩ **સોરઠ** (દક્ષિણમાં)	માણેકવાડા.	જુનાગઢ.
૪ **હાલાર** (પશ્ચિમમાં)	રાજકોટ.	નવાનગર.

ઉપરના ચાર પ્રાંત નીચેનાં દસ પ્રગણામાંથી કરેલાછે.

પ્રગણાં.

૧ **ઝાલાવાડ**—એમાં ધાંગદ્રું, લીંબડી, વઢવાણ, વાંકાનેર, લખતર, સાયલા, ચૂડા, ને બજાણા છે.

૨ **ગોહેલવાડ**—એમાં ભાવનગર, પાલીતાણું, લાઠી ને વળા છે.

૩ **ઊંડસરવૈયાવાડ**—એમાં દાઠા ગણધોલ ને ચોક છે.

૪ **બાબરીઆવાડ**—એમાં જાફરાબાદ ને ડેઠાણછે.

૫ **કાઠીઆવાડ**—એમાં અમરેલી (ગાયકવાડી) જેતપુર, બગસરા, ને જસદણ છે.

૬ **સોરઠ**—એમાં જુનાગઢ, કોડીનાર (ગાયકવાડી) બાટવા ને અમરાપુરછે.

૭ બર્ડો—એમાં પોરબંદર.

૮ હાલાર—એમાં નવાનગર, ગોંડલ, રાજકોટ, ધ્રોળ ને ધ્રાફા છે.

૯ મચ્છુકાંઠો—એમાં મોરબી ને માળીયાછે.

૧૦ ઓખામંડળ—એમાં દ્વારીકાં, કચ્છીગઢ, આરંભડું, ને મઢી ગામછે.

૭ પાલણપુર એજન્સી (ગૂજરાતની ઊત્તરમાં છે.)

નદીઓ—બનાસ, સરસ્વતી, ને નીમરાખી.

પર્વત—શિરોઈના ડુંગર.

અધિકારી—પો. સુ. ટેન્ડેન્ટ પાલણપુરમાં રહેછે.

સંસ્થાનો.

મુસલમાની—૧ પાલણપુર, ૨ રાધનપુર, ૩ વારાહ, ૪ તેરવાડા.

રજપુતનાં—૫ થરાદને મોરવાડા, ૬ વાવ, ૭ સૂઈગામ. ૮ દેવદર, ૯ ચારચટ ને સાંતલપૂર.

કોળીનાં—૧૦ ભાભર ૧૧ કાંકજ,

વિશેષ હકીકત—પાલણપુર પાસે ડીસામાં અંગ્રેજી લશ્કરની છાવણીછે.

૮ મહીકાંઠા એજન્સી.

એ એજન્સી ગુજરાતના ઇશાન ખુણામાં છે ને તેનાં ગામ અમદાવાદને ખેડા જીલ્લા સાથે શેળભેળ છે.

પર્વત—આરાસુરનો તે ઉપર અંબાજીનું દેરૂં છે.

નદીઓ—સાબરમતી, વાત્રક, હાથમતી, ખારી, મેશ્વો,

ને માજુમ.

જાત્રાનાં ઠેકાણું—અંબાજી. સામળાજી, ને ખેડબ્રહ્મા.

પ્રગણાં **સંસ્થાન**

૧ નાનીમારવાડ...ઈડર, દાંતા ને માલપૂર.

૨ રેવર...... ...મોહનપુર, રણાસણ.

૩ સાબરકાંઠા ...માણસા, પેથાપૂર વરસોડા, ને ઇલોલ.

૪ વાત્રકકાંઠો ...આમલીઆરા, ઘોડાસર, સાઠંબા, પુનાંદ્રા ને ખડાલ.

૫ બાવીશી ...વાસણા, મહીસા ને ડભોડા.

૬ કટોસણ......જોટાણા, કટોસણ સાંથાળ ને મગુના.

વિશેષ હકીકત—ઈડરનું સંસ્થાન મુખ્ય છે એની પાસે અહમદનગર ને દાંતામાંથી પથર નીકળેછે. અને મોહનપુર સંસ્થાનના અડપોદરા ગામ પાસે અબરખની ખાણો છે.

૯ રેવાકાંઠા એજન્સી (ગુજરાતની પૂર્વમાં છે)

ભાગ—૧ સંખેડા મેવાસ, ૨ પાંડુ મેવાસ.

પર્વત—રાજપીંપળા એમાંથી અકીક જડેછે.

નદીઓ—મહી, નર્મદા, પુનેમ, ગોમા, ઢાઢર, વિશ્વામીત્રી.

અધિકારી—પો. ટી. એજન્ટ વડોદરામાં રહેછે.

મોટાં સંસ્થાન.

૧ રાજપીંપળા (નાંદોદ) ૨ છોટાઊદેપુર, ૩ બારીઆ ૪ લુણાવાડા, ૫ સુંથ, ૬ વાડાસીનોર, એમાં મુસલમાની રાજ છે.

નાનાં સંસ્થાન—કડાણા, સંજેલી, ભાદરવા, ને ઊમેટા.

નિકાશ—ઈમારતી લાકડું ને કરીયાણું વીગેરે.

૧૦ પંચમહાલએજન્સી.

એ એજન્સી પાવાગઢની પાસે આવેલી છે. એમાં કોળીનાં ઘણાં નાનાં નાનાં સંસ્થાનછે. તેમાં મુખ્ય નારૂકોટછે.

એ સંસ્થાનો ઉપર પંચમહાલનો કલેકટર અંગ્રેજ સરકાર તરફથી વહીવટ કરેછે તે વખતે તેગવર્નરનો એજંટ કહેવાયછે.

૧૧ સુરત એજન્સી.

એ એજન્સી ગૂજરાતની દક્ષિણેછે તેના ઉપર સુરતનો કલેકટર દેખરેખ રાખેછે.

નદીઓ—કાવેરી, અંબીકા, દમણગંગા વીગેરે.

જાત્રાનું ઠેકાણું—(વાંસદા સંસ્થાનમાં) દેવકીઊનાઈ. એમાં ઉના પાણીના કુંડ છે.

સંસ્થાનો—૧ વાંસદા. ૨ ધર્મપુર, (રામનગર) ૩ સચીન.

ટીકા—સચીન સંસ્થાનનાં ગામ ચોર્યાશી તાલુકામાં વેરાતાંછે.

નિકાશ—ઈમારતી લાકડું ને શીશમ.

૧૨ ખંભાત સંસ્થાન.

એ સંસ્થાન મહી નદીના મુખ આંગળછે.

મુખ્ય શહેર—ખંભાત-મહીના મુખ આગળ ઘણું જુનું શહેર છે તેમાં નવાબ રાજ કરેછે, ને ખેડાનો કલેકટર દેખરેખ રાખે છે તથા બોરસદનો મામલતદાર ખંડણી વસુલ કરેછે.

૧૩ ગાયકવાડનો મૂલક.

એ રાજ્ય એક જથે નથી પણ ગૂજરાતના ઘણા ભાગમાં

જુદું જુદું છે. તેના મુખ્ય ચાર જથા થઈ શકેછે.

૧ **ઉત્તર તરફનો ભાગ,** એમાં પાટણ, સિદ્ધપુર ખેરાળુ, વડનગર, વિશનગર, મેસાણા, વિજાપુર, કડી વિગેરે શહેરોછે.

૨ **પશ્ચિમ ભાગ,** દ્વારકાં (ઓખામંડળ) અમરેલી, ધારી કોડીનાર, દામનગર વીગેરે મહાલોછે.

૩ **મધ્યભાગ**—વડોદરા, પાદરા, ડભોઈ, સીનોર, સોજીત્રા, પેટલાદ, વસો વીગરે શહેરછે.

૪ **દક્ષિણ ભાગ**—નવસારી, ગણદેવી, બળેશ્વર વીગેરે પ્રગણાં છે.

મુખ્ય શેહેર. વડોદરા. એ ગાયકવાડ સરકારની રાજધાનીનું શહેર વિશ્વામીત્રી નદીના કાંઠા પરછે તેમાં અંગ્રેજી લશ્કરને રેસીડેન્ટ રહેછે. તે મુંબાઈ ઇલાકાનું મોટામાં મોટું દેશીરાજ્યછે અને તેમાં કેલવણી ખાતું પણ છે.

ટીકા—ગાયકવાડનો કેટલોક ભાગ ખાનદેશજીલ્લાને લગતો છે. તેમાં મુખ્ય વજપુરછે.

गूजरातनो इतिहास.

આપણે ગુજરાતના વતની છીએ, ગૂજરાતમાં હાલ અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય મુખ્ય છે; અંગ્રેજ પહેલાં મરેઠાનું અને તેમની પહેલાં મુસલમાનોનું મુખ્ય રાજ્ય હતું; અને મુસલમાન પહેલાં રજપૂત રાજાઓ રાજ કરતા હતા તેમાં જાદવકુળના રજપૂત રાજાએ દ્વારકાંમાં સૌથી પહેલાં રાજ કરેલું જાણુવામા આવ્યું છે.

વલ્લભીપુર—એ શેહેર ભાવનગરની ઉત્તરે વળા ગામની પાસે હતું. તે કોણે ને ક્યારે વસાવ્યું. તથા ક્યારે અને શી રીતે નાશ પામ્યું તે બરાબર જાણુવામાં આવ્યું નથી. પણ ઇ. સ. ૧૪૪થી૩૪૪ સુધીના જે લેખો મળ્યા છે તે ઉપરથી માલમ પડેછે કે વલ્લભીપુરમાં પહેલાં મોટાં રજપૂત રાજ્યની રાજધાની હતી. તેની ગાદીએ ૧૮ રાજા થયા; તેમાંના છેલ્લા પાંચ રાજાનાં નામ શિલાદિત્ય હતાં છેલ્લો શિલાદિત્ય વેદધર્મી અને શીવ માર્ગી હતો. વલ્લભીપુરનો નાશ થયા પછી ચાવડા રજપૂતોનું રાજ થયું હતું.

પંચાસર—કચ્છના રણુ પાસે ઝીંઝુવાડાની ઊત્તરે એ શહેર હતું તેમાં છેલ્લો રાજા જયશિખર ચાવડો ઈ.સ ૬૯૬ માં રાજ કરતો હતો એના વખતમાં દેશ આબાદ ને લોક સુખી હતા. એનો રાજ કવિ શંકર કનોજ દેશમાં કલ્યાણી શહેરના ભૂવડ રાજાના દરબારમાં ગયો, અને ત્યાં જયશિખરનાં તથા ગૂજરાતનાં ઘણાં વખાણુ કર્યાં. તેથી મોહ પામી ભૂવડે પોતાના સેનાપતિ મીર ને લસ્કર આપી ગૂજરાત જી-

નવા મોકલ્યો. ગૂજર સેનાપતિ સુરપાળે મીરને હરાવી પાછો કાઢ્યો. ત્યારે ભૂવડ પંડે આવ્યો અને પંચાસરને ઘેરી લીધું. એ ઘેરો પર દિવસ ચાલ્યો તેમાં ભારે લઢાઈઓ થઇ ને બંને તરફના હજારો લઢવાઈઆ મરાયા છેવટ જયશિખરનાં માણુસ ખૂટવાથી તે મરાયો ને પંચાસર ભૂવડને હાથ ગયું. સોરઠ, કચ્છ, વિગેરેના મંડળીક રાજાઓને તાબે કરી ગૂજરાતનો વહિવટ ચલાવવા એક પ્રધાન મૂકી ભૂવડ સ્વદેશ ગયો.

વનરાજચાવડો—૭૪૬–૮૦૬ જયશિખરે મરતા પહેલાં પોતાની બે જીવવાળી રાણી રૂપસુંદરીને તેના ભાઇ સૂરપાળ સાથે વનમાં મોકલાવી દીધી હતી. વનમાં તેની ચાકરી એક ભીલડીએ કરી. અહીં રૂપસુંદરીને વૈશાખી પુનેમે કુંવર અવતર્યો. એ કુંવર વનમાં જન્મ્યો માટે તેનું નામ **વનરાજ** પાડયું. વનરાજ છમાસનો થયો તેવામાં **શીલગુણસુરી** નામે ગોરજી ત્યાં થઇ જતો હતો. તેણે મહારાજ જયસિખરનાં રાણી અને કુંવરને ઓળખ્યાં, તેથી તેમને પોતાને અપાસરે લઇ જઈ રાખ્યાં. અહીં વનરાજ મોટો થયો.

વનરાજ મોટી ઉમરનો થયો એટલે પોતાના મામા સુરપાળસાથે જંગલ અને ડુંગરોમાં ગયો. અને લઢાઈના કામમાં હોશિયાર થવાથી ભૂવડનાં માણુસને હેરાન કરવા લાગ્યો. પછી તેનો મામો મરણ પામ્યા છતાં હિંમત ન હારતાં વનરાજે નવા મિત્રો વધારી રાજ્યપદ ધારણ કર્યું. પણ ભૂવડનું જોર વધારે હોવાથી કેટલોક વખત સુધી તે ફકત નામનો મહારાજા રહ્યો.

ભૂવડે ગૂજરાતની ઉપજ પોતાની દીકરી **મીનળદેવી**

ને આપી હતી. તેથી એ બાદનાં માણસ ખંડણીમાં ઘણા પૈસા અને ઘોડા વગેરે પોતાને દેશ લઈ જતા હતા. તેમને વનરાજે લૂટી લીધાં. ને તે પૈસાથી સરસ્વતીને તીરે પાટણ શહેર વસાવી ત્યાં પોતાની રાજધાની કરી ઈ. સ. ૭૪૬

અણહિલ નામે ભરવાડે વનરાજને જંગલમાં સંતાવાની જગાને છાના રસ્તા બતાવી સાહ્ય કરી હતી. માટે તેનું નામ રાખવા પોતાની રાજધાનીનું નામ અણહિલવાડ પાડયું.

શ્રીદેવી નામે વાણીયણે તેની પરોણા ચાકરી કરી હતી. માટે વનરાજે ગાદીપર બેસતી વખતે તેને હાથે તીલક કરાવ્યું. ચાંપાનામે વાણીયાએ પૈસા વગેરેની મદદ આપી હતી માટે તેને પ્રધાન બનાવ્યો. એ ચાંપાએ ચાંપાનેર વસાવ્યું હતું. વનરાજ ૧૧૦ વર્ષની લાંબી ઊમરે પાટણ વસાવ્યા પછી ૬૦ વર્ષ રાજ કરી મરણ પામ્યો. ને પાટણની ગાદીપર તેના વંશજોએ રાજ કર્યું

ચાવડા વંશની વંશાવળી. ૭૪૬-૯૪૨-૧૯૬

૧ વનરાજ.	૭૪૬	૮૦૬	૬૦
૨ યોગરાજ.	૮૦૬	૮૪૨	૩૬
૩ ક્ષેમરાજ.	૮૪૨	૮૬૬	૨૪
૪ ભૂવડ.	૮૬૬	૮૯૫	૨૯
૫ વિરસિંહ.	૮૯૫	૯૨૦	૨૫
૬ રત્નાદિત્ય.	૯૨૦	૯૩૫	૧૫
૭ સામતસિંહ.	૯૩૫	૯૪૨	૭

યોગરાજ—૮૦૬-૮૪૨. એ એના બાપ વનરાજના જેવો પરાક્રમી હતો તેણે રાજમાં તથા ઉપજમાં વધારો કર્યો. તે

લઢાઇમાં શૂરો ને ચતુર હતો. અને તીર મારવાનું કામ સારૂં જાણુતો હતો. વળી એણે એક પુસ્તક રચ્યું હતું એટલો ભણેલો હતો. એના વખતમાં એના દીકરા ક્ષેમરાજે પરદેશી વહાણ લૂટ્યાં હતાં માટે તેને ઠપકો આપ્યો હતો.

ક્ષેમરાજ—૮૪૨–૮૬૬. એણે રાજનો વિસ્તાર વધારી ને દેશ આબાદ કર્યો. તેના પછી તેનો દીકરો ગાદીએ બેઠો.

ભૂવડ—(પીથુ) ૮૬૬–૮૯૫. એના પછી તેનો દિકરો ગાદીએ બેઠો.

વિરસિંહ ૮૯૫–૯૨૦. એના અને એના બાપના વખતમાં કંઈ જાણવા લાયક બનાવ બન્યા નથી.

રત્નાદિત્ય—૯૨૦–૯૩૫. એ વિરસિંહનો દીકરો થાય તે સાચો, શૂરો, ને પ્રમાણિક હતો. એણે ચોર અને લૂચ્યાં માણસને દેશમાંથી કાઢી મૂક્યાં. ને તેથી રૈયત સુખી થઈ તેના પછી તેનો દીકરો ગાદીએ બેઠો.

સામતસિંહ—૯૩૫–૯૪૨. એ ચાવડા વંશનો છેલ્લો રાજા નબળો અને દુર્ગુણી હતો. પંચાસર જીતનાર કનોજદેશના કલ્યાણી નગરના ભૂવડ રાજાના વંશમાં ચોથી પેઢીએ ભુવનાદિત્ય રાજા થયો એ ભુવનાદિત્યનો રાજ નામે કુંવર સામતસિંહની બેન લીલાદેવી વેરે પરણ્યો હતો. તેને મૂળરાજ નામે કુંવર થયો. એ મૂળરાજને એક વખત સામતસિંહે દારૂના ઘેનમાં ગાદીએ બેસાડયો. પણ પાછળથી ના કબુલ કરવાથી મૂળરાજે બંડ કરી પોતાના મામાને મારી નાંખ્યો ઈ. સ. ૯૪૨. અને મોસાળીઆંમાંથી કોઈ ગાદીનો દાવો કરવા ન પામે માટે તે સર્વેના પ્રાણ લીધા. તેથી ચાવડા રજપૂતોના

હાથમાંથી ગૂજરાત પ્રાંત ગયો. અને સોળંકીવંશના રાજા ગૂજરાતમાં રાજ કરવા લાગ્યા.

સોળંકીવંશ. ૯૪૨–૧૨૪૪–૩૦૨

૧	મૂળરાજ.	૯૪૨	૯૯૭	૫૫
૨	ચામુંડ.	૯૯૭	૧૦૧૦	૧૩
૩	વલ્લભસેન.	૧૦૧૦	૧૦૧૦	૦
૪	દુર્લભસેન.	૧૦૧૦	૧૦૨૨	૧૨
૫	ભીમદેવ. (પેહેલો)	૧૦૨૨	૧૦૭૨	૫૦
૬	કરણ.	૧૦૭૨	૧૦૯૪	૨૨
૭	સિદ્ધરાજ.	૧૦૯૪	૧૧૪૩	૪૯
૮	કુમારપાળ.	૧૧૪૩	૧૧૭૪	૩૧
૯	અજેપાળ.	૧૧૭૪	૧૧૭૭	૩
૧૦	બાળમુળરાજ(બીજો)	૧૧૭૭	૧૧૭૯	૨
૧૧	ભીમદેવભોળો(બીજો)	૧૧૭૯	૧૨૪૨	૬૩
૧૨	ત્રીભોવનપાળ.	૧૨૪૨	૧૨૪૪	૨

મૂળરાજ—૯૪૨–૯૯૭. તેનો જન્મ થતી વખતે તેની મા લીલાદેવી મરણ પામી હતી. તેથી પેટ ચીરીને તેને જીવતો કાઢી લીધો હતો. એનો જન્મ મૂળ નક્ષત્રમાં થયો હતો તેથી તેનું નામ મૂળરાજ પાડયું.

મૂળરાજ ગાદીએ બેઠો તેવારે ઉત્તરમાંથી અજમેરનો રાજા અને દક્ષિણમાંથી તેલંગણના રાજાનો સેનાપતિ બાર્પ એ બન્ને તેના ઉપર ચઢી આવ્યા. મૂળરાજે અજમેરના રાજાને પૈસા આપી પાછો કાઢયો. ને બાર્પને લઢાઇમાં હરાવ્યો. પછી

ખંડીઆ રાજાઓને વશ કરવામાં રોકાયો.

સોરઠનો રાજા ગૃહરીપુ મૂળરાજનો હુકમ નહિ માનતાં પ્રભાસ પાટણમાં સોમનાથની જાત્રા કરવા જનારને લૂટવા લાગ્યો. તેથી મૂળરાજે તેના ઉપર ચઢાઇ કરી, કચ્છનો રાજા લાખો અને બીજા કેટલાક મિત્ર અને ખંડીઆરાજા ગૃહરીપુને આવી મળ્યા. તેથી તેની કને જબરૂં લશ્કર થયું છતાં મૂળરાજે તેમને હરાવી ગૃહરીપુ તથા લાખાને માર્યા. તેથી સોરઠ તથા કચ્છ વગેરે ઠેકાણે મૂળરાજની સત્તા જામી.

મહી અને નર્મદાની વચ્ચે આવેલા લાટ દેશના રાજાએ અપમાન કરવાથી મૂળરાજે તેને જીત્યો. એ લડાઈમાં ચામુંડે બહાદુરી બતાવી બાપને રાજી કર્યો. મૂળરાજનું રાજ આબુથી નર્મદાની દક્ષિણ સુધી હતું, એણે કેટલાંક શિવાલય બંધાવ્યાં. તેમાં સિદ્ધપુરમાં રૂદ્રમાલયનું મોટું દેરૂં બંધાવવા માંડયું તે પુરૂં થયું નહીં તેણે મોશાળીયાંની હત્યાના પાપમાંથી છૂટવાને બ્રાહ્મણોને બહુ દાન આપ્યું. તથા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને ઉત્તરમાં બોલાવી ગૂજરાતમાં વસાવ્યા. તેઓ ઉત્તરના (ઔદીચ) એ નામે હાલ ઓળખાયછે. એના પછી તેનો દીકરો ચામુંડ ગાદીએ બેઠો.

ચામુંડ—૯૯૭-૧૦૧૦. એને વલ્લભસેન, દુર્લભસેન ને નાગરાજ એવા ત્રણ દીકરા હતા વડા કુંવર વલ્લભસેનને રાજ સોંપી ચામુંડ કાશીએ ગયો.

વલ્લભસેન—૧૦૧૦-૧૦૧૦. એ દયાળુ અને સત્યવાદી હતો. ગાદીએ બેઠા પછી થોડા માસમાં તે શીતળાના રોગે મરણ પામ્યો. તેથી ચામુંડે કાશીથી આવી દુર્લભસેને ગાદીપર બેસાડી પોતે આબુપર શક્લતીર્થમાં જઈ રહ્યો

દુર્લભસેન—૧૦૧૦-૧૦૨૨. એણે રાજકારભાર ઠીક ચ-લાવ્યો. તળાવને દેહરાં બંધાવી લોકને સુખી કર્યા. તેના પછી તેના ભાઈ નાગરાજનો કુંવર ભીમદેવ ગાદીએ બેઠો.

ભીમદેવ—૧૦૨૨-૧૦૭૨. એના વખતમાં ઇ. સ. ૧૦૨૪ માં ગીજનીના સુલતાન મહમુદે સ્વારી કરી. મહમુદ ઓચિંતો આવ્યો. માટે તેના સામા થવાની તઇયારી ભીમદેવ કરી શક્યો નહીં આખર પ્રભાસપાટણ આગળ મહમુદ સાથે લડતાં ભીમદેવ હાર્યો. અને કચ્છભણી નાશી ગયો. મહમુદે સોમનાથનું દેરૂં લૂટી તેમાંના શિવલીંગના કડકા કર્યા પછી ભીમદેવની પાછળ કચ્છમાં ગયો. તેથી ભીમ પોતાના કંથકોટના કિલ્લામાંથી નાશી ગયો. ને મહમુદના ગયા પછી પાછો આવી રાજ કરવા લાગ્યો.

એણે સિંધ ઉપર ચઢાઇ કરી તે દેશ જીત્યો. અને કાશીના રાજા કરણ જોડે દોસ્તી કરી માળવા ઉપર સ્વારી કરી. આ વખતે માળવાનો રાજા પ્રખ્યાત ભોજ તેમની સામે થયો. લઢાઇ ચાલતી હતી તેવામાં ભોજ મરણ પામ્યો. તેથી કાશીના રાજા કરણે ધારાનગરીનો ભંડાર લૂટયો અને મારવાડની ઉપજ ભીમદેવને સોંપી.

ભરતખંડનાં જે ભાગ મુસલમાનોએ જીત્યા હતા. તે પાછા લેવાને અજમેરના રાજા વિશળદેવની સરદારી નીચે રજપૂત રાજાઓ મળ્યા. તેમાં ભીમ સામેલ ન થવાથી તેને શિક્ષા કરવાને વિશળદેવ ગૂજરાત ઉપર ચઢી આવ્યો. તેમાં ભીમદેવ હાર્યો તેથી તેણે વિશળદેવને ઘણા પૈસા આપ્યા તથા જે ઠેકાણે યુદ્ધ થયું તે જગાએ વિશળનગર વસાવ દેવાનું કબુલ કરી તેને પાછો કાઢ્યો.

ભીમદેવના વખતમાં આબુ ઉપર દેલવાડામાં, અને આરાશુર ઉપર કુંભારીયામાં **વિમળશાએ** મોટાં ને સુંદર દેરાં બંધાવ્યા છે.

ભીમદેવને ક્ષેમરાજ, કરણ ને મૂળરાજ એવા ત્રણ દીકરા હતા. તેણે ઘડપણનો વખત ઇશ્વર ભક્તિમાં કાઢવા સારૂ વડાકુંવર ક્ષેમરાજને રાજ આપવા માંડયું પણ ક્ષેમરાજે તેની જોડે તીર્થમાં જઇ રહેવાની ઇચ્છા જણાવ્યાથી કરણને ગાદી મળી.

કરણ—૧૦૭૨–૧૦૯૪. એણે ધંધુકા આશાવળ વગેરે મેહેવાસના કોળી રાજાઓને વશ કરી રાજને મજબુત કર્યું, પાટણની દક્ષિણે મોઢેરા ગામમાં કરણ સાગર તળાવ તથા બીજે ઠેકાણે દેરાં બંધાવ્યાં, વળી એણે કરણાવતી નગરી વસાવી હતી. પણ તે ક્યાં આગળ હતી તે હજી બરોબર માલમ પડયું નથી. તેની પાછળ તેનો કુંવર ગાદીએ બેઠો.

સિદ્ધરાજ—૧૦૯૪–૧૧૪૩ કરણરાજા મુઓ ત્યારે એ બાળક હતો તેથી કેટલાક વરસ સુધી રાજકારભાર તેની મા **મીનળદેવીએ** ચલાવ્યો. તે અરસામાં તેણે વિરમગામમાં મુનસર અને ધોળકામાં મળાવ તળાવ બંધાવ્યાં.

સિદ્ધરાજને લેઇ મીનળદેવી ગુજરાતમાં ફરવા નીકળી હતી, તેવામાં માળવાના રાજા **યશોવરમાએ** પાટણ ઉપર ચઢાઈ કરી. તેને પાટણમાં મૂકેલા સિદ્ધરાજના પ્રધાને પૈસા આપી પાછો કાઢયો, પણ એ વાત સિદ્ધરાજને ગમી નહિ. તેથી તેણે પાટણ આવી માળવા જીતવાને તઇયારી કરી, એ

તૈયારી થતી હતી તેવામાં તેણે પાટણમાં સહસ્ત્રલીંગ નામે તળાવ ખોદાવા માંડ્યું. સિદ્ધરાજ માળવાના રાજા સાથે બાર વરસ સુધી લઢી ત્યાંના રાજા યશોવરમાને કેદ કરી પાટણ આણ્યો. ને તેને સારી રીતે માન આપી પોતાની લાયકી જણાવી. ત્યાર પછી તેણે સિદ્ધપુરમાં મૂળરાજના વખતમાં બંધાવવા માંડેલો રૂદ્રમાળો પુરો કરાવ્યો.

સિંધના રાજાને ત્યાં જન્મેલી કુંવરીને વહેમને લીધે વગડામાં મૂકી આવ્યા હતા. તે છોડી સોરઠમાં કોઈ કુંભારને ત્યાં ઉછરી મોટી થઈ. તેનું નામ રાણકદેવી હતું. તેનો વિવાહ સિદ્ધરાજ સાથે થયો હતો. પણ લગ્ન થતા પહેલાં જુનાગઢનો રાજા ખેંગાર તેને જબરાઈથી લઈ જઈ પરણ્યો. તેથી સિદ્ધરાજ ગુસ્સે થયો. ને સોરઠ ઉપર ચઢાઈ કરી બાર વરસ સુધી ખેંગાર સાથે લઢ્યો. છેવટ ખેંગારને તથા રાણકદેવીના બે કુંવરને મારી નાંખી રાણકદેવીને પકડી આણી. પણ તે સિદ્ધરાજ સાથે લગ્ન ન કરતાં વઢવાણ આગળ સતી થઇ બળી મૂઈ.

સિદ્ધરાજે પોતાના રાજમાં ઠેકાણે ઠેકાણે કુવા, વાવ, તળાવો. અને દેરાં ઘણાં બંધાવી લોકોને સુખી કર્યા. તેથી એની ઘણી નામના થઇછે. જુનાં નવાણ હાલ જોવામાં આવેછે તે સિદ્ધરાજ જયસિંહનાં બંધાવેલાં કહેવાય છે.

એણે પોતાનું રાજ વધાર્યું. તથા સારી રીતે બંદોબસ્ત રાખ્યો. એના રાજની હદ ઉત્તરમાં આબુની પેલીમેર, પૂર્વમાં માળવાની પેલીમેર, અને દક્ષિણમાં કોલાપુરના રાજ્ય સુધી હતી.

સિદ્ધરાજને પુત્ર ન હોવાથી તેનું રાજ એના ઓરમાઈ કાકા ક્ષેમરાજના વંશમાં ગયું. ક્ષેમરાજનો પુત્ર દેવપ્રસાદ અને દેવપ્રસાદનો કુંવર ત્રીભોવનપાળ હતો. એ ત્રીભોવન-પાળને મહીપાળ, કીર્તિપાળ અને કુમારપાળ એવા ત્રણ દીકરા હતા. તથા પ્રેમળદેવી અને દેવળ દેવી એ બે દી-કરીઓ હતી. પ્રેમળદેવીને સિદ્ધરાજના સામંત કહાનદેવ વે-રે અને દેવળદેવીને કાશ્મીરના મહારાજા વેરે પરણાવી હતી. સિદ્ધરાજને કોઈ જોશીએ કહ્યું હતું કે તમારી પાટે કુમા-રપાળ બેસશે. પણ તેમાં સિદ્ધરાજ રાજી નહિ હોવાથી કુમારપાળને પકડી કેદ કરવાને પ્રયત્ન કર્યો. પણ કુમાર-પાળ નાસતો ફર્યો. તે વેળા તેને બહુ દુઃખ વેઠવું પડયું. છે-વટ તે માળવામાં નાશી ગયો. ત્યાં તેને સિદ્ધરાજના મ-રણની ખબર મળી તેથી એકદમ પાટણ આવી પોતાના બનેવી કહાનદેવની મદદથી રાજાધિરાજ થયો.

કુમારપાળ—૧૧૪૩-૧૧૭૪. એ ૫૦ વરસની ઊ-મરે ગાદીએ બેઠો. તે સિદ્ધરાજના ભયથી નાસતો હતો ત્યારે તેને **ઉદાયન** મંત્રી અને **હિમાચાર્ય** વગેરે જૈન સા-ધુઓએ ઘણી મદદ કરી હતી. તેમને કુમારપાળે રાજ મળે તો શ્રાવક થવાનું વચન આપ્યું હતું. તે વચન ગાદી-એ બેશીને પાળ્યું.

નાગોરનો રાજા આન ચઢી આવ્યો. તેને કુમારપાળે જ-ખમી કરી તાબે થવાની જરૂર પાડી. વળી માળવાનો રાજા ચઢી આવ્યો તેના સામે કુમારપાળે ફોજ મોકલી પણ તે ફોજના સરદારો શત્રુ સાથે મળી ગયા માટે કુમારપાળે

પડે જઈ તેમને હરાવ્યા.

કોકણના રાજાને જીતવા કુમારપાળે આમ્રભટને મોકલ્યો તેમાં તેણે પહેલી વાર હાર ખાધી તેથી બીજીવાર ચઢાઇ કરી કોકણના રાજા મલીકા અર્જુનને મારી તેની રાજધાની લૂટી આમ્રભટ ઘણું ધન લાવ્યો.

કુમારપાળે શ્રાવકનાં દેરાં અને શિવાલય ઘણાં બંધાવ્યાં. તથા સોમનાથનું દેરૂં સમરાવ્યું, ને ૮૦ વર્ષની ઊમરે રક્તપિતના રોગથી મરણ પામ્યો તેના પછી તેના ભાઇ મહીપાળનો દીકરો અજેપાળ ગાદીએ બેઠો.

અજેપાળ—૧૧૭૪–૧૧૭૭ એ શીવધર્મી હતો તેથી તેણે શ્રાવકનાં ઘણાંક દેરાં તોડ્યાં તથા જૈન આચાર્યોને માર્યા. છેવટે તેનાજ પોળીઆએ તેની છાતીમાં કટાર મારી તેને મારી નાંખ્યો તેનાપછી તેનો દીકરો ગાદીપર બેઠો.

મુળરાજ બીજો—૧૧૭૭–૧૧૭૯ એ બાળક હતો માટે બાળમૂળરાજ કહેવાયછે. એના વખતમાં રાજ કારભાર તેની મા **નાયકાદેવી** ચલાવતી હતી. તે દરમીઆન કાબુલનો **શાહબુદ્દીન ગોરી** ૧૧૭૮ માં ગૂજરાતપર ચઢી આવ્યો હતો તેને બાળ મૂળરાજના કાકા ભીમદેવે હરાવી પાછો કાઢયો. મૂળરાજ બે વરસ રાજ કરી મરણ પામ્યો. તેથી તેનો કાકો ભીમદેવ ગાદીએ બેઠો.

ભીમદેવબીજો-૧૧૭૯–૧૨૪૨. એ ચડાઉને અવિચારી હતો માટે તેને **ભોળોભીમ** કહેછે. એના વખતમાં કાબુલના મુસલમાન પાદશાહ હિંદુસ્તાન જીતવાને પાછા આવવા લાગ્યા. રજપૂત રાજા પોતાનો બચાવ કરવાને બદલે માંહોમાંહે

લડી નબળા પડ્યા, તેથી શાહબુદ્દીન ગોરી ફાવ્યો.

આ વખતે અજમેરમાં ચોહાણ રાજા સોમેશ્વર રાજ કરતો હતો. તેના કુંવર પૃથુરાજને પોતાની માના બાપની દિલ્લીની ગાદી મળી તેથી પૃથુરાજ દિલ્લી અને અજમેરનો રાજા થયો. કનોજનો જયચંદ્ર રાજા પૃથુરાજની સગી માશીનો દીકરો થતો હતો, માટે તેણે દિલ્લીના રાજમાંથી અર્ધ ભાગ માગ્યો, તેથી તેમની વચ્ચે ટંટો વધ્યો. વળી પૃથુરાજને ગૂજરાતના ભીમદેવ સાથે લઢવું પડયું કારણ કે આબુના રાજાની કુંવરીનો વિવાહ પૃથુરાજ સાથે કર્યો હતો; તેમ છતાં તે ભોળાભીમે માગી. તેથી આબુના રાજાએ ના પાડી કુંવરીને અજમેર મોકલી દીધી માટે ભીમદેવ ગુસ્સે થઇ આબુના રાજા પર ચઢયો તે તેને હરાવી તેની પૂઠે અજમેર સુધી ગયો. ત્યાં અજમેરના રાજા સોમેશ્વરને લઢાઇમાં માર્યો, તેથી પૃથુરાજ ગૂજરાત ઉપર ચઢી આવ્યો, ને ભીમદેવને હરાવી બાપને માર્યાનું વેર લીધું. આમ કનોજ, દિલ્લી અને ગૂજરાતના રાજા અંદર અંદર લઢી નબળા પડ્યા.

ઈ. સ. ૧૧૯૩માં શાહબુદ્દીનગોરી દિલ્લી ઉપર ચઢી આવ્યો તેમાં દિલ્લીનો છેલ્લો રજપૂત રાજા બહાદુરીથી લઢતાં હાર્યો અને મરાયો. ને પૃથુરાજનું રાજ મુસલમાન પાદશાહને હાથ આવ્યું પછી ગોરી પાદશાહે કનોજ જીતી ગૂજરાત જીતવાને પોતાના સરદાર કુતબુદ્દીનને મોકલ્યો. ઇ. સ. ૧૧૯૪ લઢાઇમાં ભીમ હાર્યો ને નાશી ગયો પણ બીજા રજપૂત રાજાઓની [illegible] મેળવી ભીમ પાછો આવ્યો ને કુતબુદ્દીનને જખમી કર્યો. [illegible]માં પાદશાહી ફોજ આવી પહોંચી તેથી કુતબુદ્દીન બચ્યો

ને ભીમદેવ ફરીને નાશી ગયો. પણ થોડા વખત પછી પાછો આવી ગૂજરાતમાંથી મુસલમાનોને કાઢી મૂક્યા. પણ તેના સામંતોએ બંડ કર્યો. તેમાં જયંતસિંહ સોળંકીએ ૧૨૨૪માં તેનું રાજ લઇ પોતાના નામની દુવાઇ ફેરવી. તેની પાસેથી પણ ભીમદેવે ત્રણ ચાર વરસમાં રાજ લઇ લીધું પછી વાઘેલા સરદારોએ બંડ કરી કેટલાક પ્રાંત જીતી પોતાનીરાજધાની ધોળકામાં કરી ઈ. સ. ૧૨૬૩માં ભીમદેવ મરણ પામવાથી તેનો દીકરો ગાદીએ બેઠો.

ત્રીભોવન—૧૨૪૨-૧૨૪૪. એ સોળંકી વંશમાં છેલ્લો રાજા થયો તે નબળો હોવાથી તેનું રાજ ધોળકાના વાઘેલારાણા વિશળદેવે લઈ લીધું.

વાઘેલા વંશ.

સોળંકી રાજાઓનું જોર નરમ પડયું તે વખતે **અ-રણોરાજ** નામે શૂરા વાઘેલા સામંતે પાટણના મહારાજ ભોળા ભીમદેવને સારી મદદ કરી હતી તેથી તેનાકુંવર **લવણ પ્રસાદને** ભીમદેવે પોતાનો પ્રધાન ઠરાવ્યો. પાછળથી તેમને અણબનાવ થયાથી લવણપ્રસાદે બંડ ઉઠાવ્યું, અને સાબરમતી અને નર્મદાની વચ્ચેનો મુલક તથા ધોળકા અને ધંધુકા પ્રગણા કબજે કરી પોતાની રાજધાની ધોળ-કામાં કરી. એને વિરધવળનામે પરાક્રમી કુંવર હતો, તેણે ખંભાત, ગોધરા, વગેરે જીતી રાજનો વધારો કર્યો.

વસ્તુપાળ અને તેજપાળ નામે શ્રાવક વાણીઆ વિરધ-વળના મંત્રી હતા. તેઓ લઢવૈયા અને રાજકાજમાં ચતુર

હતા વિરધવળ ને વિરમદેવ અને વિશળદેવ નામે બે કુંવર હતા પણ વિરમદેવને તેના બાપ તથા કારભારીઓ સાથે બનતુ નહોતું, તેથી તેને વિરમગામમાં રાખ્યો હતો, તેણે વિરધવળનું મરણ થયા પછી ગાદીનો દાવો કર્યો. વસ્તુપાળની મદદથી વિશળદેવને ગાદી મળી ૧૨૪૦. ને વિરમદેવ હાર્યો તથા માર્યો ગયો.

વાઘેલા વંશની વંશાવળી.

વિશળદેવ.	૧૨૪૪	૧૨૬૨	૧૮
અરજુનદેવ.	૧૨૬૨	૧૨૭૫	૧૩
સારંગદેવ.	૧૨૭૫	૧૨૭૯	૪
કરણ ઘેલો.	૧૨૭૯	૧૩૦૪	૨૫

વિશળદેવ—૧૨૪૪-૧૨૬૨ એણે ૧૨૪૪માં ત્રીભોવનપાળ પાસેથી અણહિલવાડ જીતી લીધું. તેથી ગુજરાતની ગાદીએ વાઘેલાવંશના રાજાનો અમલ બેઠો.

વિશળદેવે પોતાના વાણીઆ મંત્રી પાસેથી વજીરાત લઇ નાગડ નામે બ્રાહ્મણને સોંપી કર્ણાટકના રાજાની કુંવરીએ સ્વયંવરમાં વિશળદેવ સાથે લગ્ન કર્યું. એના પછીના અર્જુનદેવ તથા સારંગદેવના વખતમાં જાણવા લાયક બનાવ બન્યા નથી.

કરણઘેલો—૧૨૭૯-૧૩૦૪. એ વાઘેલા વંશમાં છેલો રાજા થયો એના વખતમાં ગુજરાત મુસલમાનોને હાથ ગયું. ઇ. સ. ૧૩૦૪માં દિલ્લિના બાદશાહ અલાઉદીનનો ભાઈ અલફખાં તથા વડો વજીર નસરતખાં મોટી

જબરી ફોજ લઈ ગૂજરાતપર ચઢી આવ્યા. તેથી કરણ ઘેલો દક્ષિણમાં નાશી ગયો. અને વનરાજની સ્થાપેલી નગરી પરદેશી અને પર ધર્મીને હાથ ગઇ. તથા ગૂજરાતમાં મુસલમાની અમલ બેઠો. મુસલમાની લશ્કરે શહેર, ગામ અને ખેતરો લૂટયાં તથા બાળ્યાં. અને રૂદ્રમાળ વગેરે દેરાં તોડી દેશને નષ્ટ તથા ભ્રષ્ટ કર્યો રાજા કરણની રાણીઓને પકડી દિલ્હી મોકલી દીધી. તેમાંની કમળાદેવી બાદશાહની માનીતી બેગમ થઇ. એ કમળાદેવીની દીકરી દેવળદેવી કરણ રાજાની પાસે હતી. ત્યાંથી તેને તેડી લાવવાને કમળાદેવીએ પાદશાહને શીખવ્યું.

નાશિકની ઉત્તરે બાગલાણના પહાડી પ્રાંતમાં કરણ ભરાયો હતો. ત્યાં જઈ પાદશાહની ફોજે દેવળદેવીને માગી. તે ન આપતાં બહાદુરીથી કરણરાજા પાદશાહી ફોજ સાથે લઢયો પણ હાર્યો ને પાદશાહી ફોજે બળાત્કારે તે કુંવરીને પકડી દિલ્હી મોકલાવી. અને કરણ રઝળી રખડી ભૂંડી હાલતે મરણ પામ્યો.

જાહેર ખબર.

—o()o—

અમારા તરફથી નીચેની ચોપડીઓની બીજી આવૃત્તિ થોડીજ મુદતમાં બહાર પડી છે. તે દરેક ચોપડીએ અર્ધો આનો ટપાલ ખર્ચનો મોકલેથી નમુના તરીકે મફત મોકલી આપવામાં આવશે. પસંદ પડે પૈસા મોકલી, વધારે જોઈએ તેણે મંગાવી લેવી. દેશાવરના ગ્રાહકોને ટપાલખર્ચ ઉપરાંત યોગ્ય કમીશન મળશે.

	કીમત.
મુસલમાની વખતનો હિંદુસ્તાનનો ઈતિહાસ. ...	૦–૨–૦
હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ...	૦–૧–૦
મુંબાઈ ઇલાકાની ભૂગોળ ગૂ. ઇતિહાસ સાથે....	૦–૧–૩

મળવાનાં ઠેકાણાં.

ઢાળની પોળમાં રા. કેશવલાલ મનસુખભાઈ પાસેથી.

નરોડા–સરકારી નિશાળના મહેતાજી રા. મોતીલાલ મહાશંકર પાસેથી.

કપડવણજ–સરકારી નિશાળમાં રા. પ્રેમચંદ બેચરદાસ પાસે.

વઢવાણ–સરકારી નિશાળમાં રા. ભાઈશંકર લીલાધર પાસેથી.

કારેલી–તા. જંબુસર–સ. ગુ. નિશાળના. મે. મનસુખલાલ પરભુદાસ પાસે.

કમીશન દશ ઉપર રાખનારને સાડાબાર ટકા અને પચીસ ઉપર રાખનારને વીશ ટકા. ટપાલખર્ચ માફ. નોટપેડ કાગળ લેવામાં આવશે નહિ. પોસ્ટની ટીકેટો અગર મનીઓર્ડરથી નાણું મોકલવાં.